
ПЕРШІ ДОСЛІДНИКИ СПОРОВИХ РОСЛИН В УАН ТА ЇХ ДОЛІ

У багатьох публікаціях про історію бріології та ліхенології Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАНУ вказується, що дослідження спорових рослин в системі УАН розпочалися в 1919 р. і проводилися спочатку «Комісією по вивченню спорових рослин», перетвореною в 1921 р. у Ботанічний кабінет (музей) та Гербарій (Зеров, 1947; Окснер, 1967; Бачурина, 1977; Макаревич, 1977 та ін.). Однак у цих статтях мало уваги приділялося складу «Комісії», її роботі в перший рік створення. Останнім часом стали доступними матеріали, які стосуються ранньої історії УАН. Це, насамперед, «Перший піврік існування Української Академії Наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року» (1919) і «Звідомлення про діяльність Української Академії Наук у Києві до 1 січня 1920 року» (1920). У них знаходимо важливі відомості про тих, хто розпочинав вивчення спорових рослин в системі УАН. У «Звідомленні...», зокрема, говориться: «Організувати дослідження спорових рослин, а разом з тим і підготувати спеціалістів спорологів доручено було проф. О.В. Фомінові. До праці по споровим рослинам проф. Фомін запрохав двох своїх учеників: магістранта Д.Я. Персидського та О.З. Архимовича, що скінчив Київський Університет, і М.Ю. Вагнера, що скінчив Київський Політехнікум. Д.Я. Персидському доручено було досліджувати торф'яні

© В.М. Вірченко, 2001

мохи з роду *Sphagnum* і печіночники *Hepaticae*; О.З. Архимовичові доручено було досліджувати лишайники, а М.Ю. Вагнерові — *Musci frondosii*. Враховуючи новизну для сучасного читача таких матеріалів, зупинимось на роботі кожного члена «Праць (Комітету) для вивчення нижчих рослин України» — за вищезгаданими джерелами першої структури з вивчення спорових рослин в УАН — і їх подальший догляд.

У 1919 р. проф. Олександр Васильович Фомін передусім керував працею підпорядкованих йому спеціалістів. Крім того, під час весняних і літніх екскурсій в околицях Києва, а також до Старосілля та Остерського повіту Чернігівщини він збирав чимало лишайників та бріофітів; ці матеріали взялися визначати вищезгадані співробітники і частково він сам. Із спорових рослин виключно О.В. Фомін опрацьовував папоротеподібні і протягом року підготував до друку «Визначник папоротевидних України». В наступні роки він продовжував дослідження спорових нашої країни і опублікував низку праць про сфагнові мохи, папоротеподібні та голонасінні України. Детальніше про біографію О.В. Фомина йдеться в публікації Д.К. Зерова (1936).

Дмитро Якович Персидський приступив до роботи з 1 січня 1919 р.; йому було доручено, як вже згадувалося, вивчати сфагні та печіночники. Протягом весни і літа він визначав сфагнові мохи зі Святошина і Пуша-Водиці (із збірки О.В. Фомина) та з боліт коло Рибного озера в районі Броварського лісництва (із збірки М.Ю. Вагнера). Крім того, Д.Я. Персидський перевіряв визначення видів роду *Sphagnum* L. із гербарію О. Покровського і встановив ряд нових таксонів для м. Боярки Київської обл. та міст Радомишля і Коростишева Житомирської обл., а також провів власні збори бріологічного матеріалу в окол. Києва: Святошині, Пуша-Водиці, Ірпені та Ворзелі. Як говориться у «Звідомленні...», восени 1919 р. Д.Я. Персидський склав визначник усіх європейських, зокрема і російських, видів роду *Sphagnum* та виконав для них морфолого-анатомічні малюнки. Ним було підготовлено до друку працю «Мохи — торфяники (*Sphagnaceae*) України», яка, на жаль, не була опублікована. Невдовзі Д.Я. Персидський через особисті обставини змушений був виїхати з Києва. Після повернення він уже не працював бріологом, а переключився на палеоботаніку. В 20-х рр. він досліджував склад палеогенової флори пісковиків Житомирської та Кіровоградської областей. Подальша доля цього науковця нам невідома.

Іншому початківцю-бріологу, Миколі Юлієвичу Вагнеру, доручалося вивчати брієві мохи. До роботи він приступив пізніше Д.Я. Персидського і О.З. Архимовича, а саме з березня 1919 р. Об'єктом його особливої уваги стали представники роду *Mnium* s. l. Весною—літом М.Ю. Вагнер здійснив екскурсії до Броварського лісництва (Рибне озеро), Святошина, Ірпеня, Ворзеля, Пуша-Водиці і Межигір'я; тільки за літо він зібрав близько 350 пакетів листяних мохів. На початку осені склав картковий каталог літератури про мохи; пізніше, після важкої хвороби, приступив до визначення зібраного матеріалу. Пізніше М.Ю. Вагнер працював як цитолог і ембріолог рослин. Останні його публікації датуються 1927 і 1928 роками. Відомостей про наступні роки його життя ми не маємо. Слід додати, що батько М.Ю. Вагнера був зоологом-ентомологом, професором Київського політехнічного інституту. Навесні 1918 р. він займав посаду міністра праці в гетьманському уряді. В ті часи остання обставина могла негативно вплинути на долі батька і сина.

Олександр Зіновійович Архимович приступив до вивчення лишайників з 1 лютого 1919 р. Насамперед він ознайомився з ліхенологічними матеріалами у гербаріях Київського університету, Вищих жіночих курсів, а також з колекціями приватних осіб; зібрав і склав картковий каталог усієї доступної літератури про лишайники; крім того, уклав каталог літературних повідомлень про всі види лишайників, знайдених в Україні. За весну і літо він дослідив сади і парки Києва, а також лісові ділянки Святошина, Пуша-Водиці, Голосієва, Катеринівки, Ірпеня, Ворзеля і Межигір'я. Всього О.З. Архимович зібрав 251 пакет і 19 гільзових скриньок. Він збирав різні лишайники, але найбільшу увагу звертав на представників макролишайників, зокрема видів родин *Parmeliaceae*, *Peltigeraceae* та *Cladoniaceae*, а також інших видів епіфітів та епігеїв. Після визначення зібраного ним та іншими колекторами матеріалу О.З. Архимович підготував працю «Матеріали до ліхенології України. Родина *Parmeliaceae*». Скінчивши опрацювання цієї родини, він приступив до вивчення ще однієї великої родини *Cladoniaceae*. Всього О.З. Архимовичем було опубліковано три статті про

лишайники родин пармелієвих, кладонієвих і пельтигерових України та Криму. Пізніше А.М. Окснер встановив ряд суттєвих помилок у цих публікаціях і досить гостро критикував за це автора.

Через деякий час О.З. Архимович залишив роботу в системі УАН. У 1934—1943 рр. він працював викладачем Білоцерківського та Житомирського сільськогосподарських інститутів, Київського агро-інженерного інституту. Потім емігрував до Німеччини, де викладав в Українському технічно-господарському інституті (1945—1948), далі переїхав до Іспанії (1948—1952) і з 1953 р. до смерті (1984) проживав у США. О.З. Архимович був відомий як селекціонер, доктор біологічних наук, професор, член НТШ і ряду іноземних наукових товариств. У 1962—1970 рр. він очолював Українську Вільну Академію (Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the USA). О.З. Архимович — автор понад 50 праць в галузі вирощування, селекції та поширення сільськогосподарських культур (передусім цукрового буряка) в Україні та колишньому СРСР.

Суперечливі відомості є про діяльність у 1919 р. Лева Миколайовича Делоне, який ніби-то теж входив до згаданого «Комітету». Знаємо тільки, що він підготував «Звідомлення про працю над вивченням водорослів околиць Києва». За іншими джерелами, Л.М. Делоне у 1919—1925 рр. працював у ботанічному саду Тифліса. Пізніше він був відомий як цитолог, генетик і селекціонер. У 1934—1948 рр. Л.М. Делоне працював професором Харківського сільськогосподарського інституту, а з 1948 р. — Інституту генетики і селекції АН УРСР. Його публікації стосувались загальних проблем вирощування і селекції рослин, порівняльного вивчення складу хромосом у близькороднених видів, дослідження штучного мутагенезу рослин та іонізуючої радіації як фактора мутагенезу. Помер Л.М. Делоне 1969 р. у Харкові.

Таким чином, у 1999 р. виповнилося 80 років з часу заснування «Праць (Комітету) для вивчення нижчих рослин України» — першої структури в УАН, якій було доручено дослідження спорових рослин України. Як бачимо, співробітники цього Комітету різний час працювали в Академії і мали різні наукові здобутки. Однак їх об'єднує те, що пізніше вони всі відійшли від вивчення спорових рослин і майже всі працювали в експериментальній ботаніці. Це пояснюється тим, що Д.Я. Персидський, Л.М. Делоне і М.Ю. Вагнер спочатку були учнями С.Г. Навашина — всесвітньовідомого ембріолога та цитолога. Без сумніву, їх керівником — проф. О.В. Фомінім був зроблений помітний вклад у вивчення папоротеподібних (частково і сфагнів), а його першими учнями-спорологами Д.Я. Персидським і О.З. Архимовичем — певний внесок у вивчення сфагнових мохів і лишайників України. Наступні учні О.В. Фоміна (Д.К. Зеров і А.С. Лазаренко) розвинули досягнення своїх попередників, різнобічно вивчаючи не тільки сфагні, але й печіночники та брієві мохи, зрештою, створивши київську і львівську школи українських брієлогів. Подальшому розвитку ліхенологічних досліджень в Україні завдячуємо ще одному видатному учневі О.В. Фоміна — А.М. Окснеру та його послідовникам.

В.М. Вірченко